

A nemzet fogalmáról

Sokat vitatott fogalom mostanában a nemzet fogalma; történelem körében épp úgy, mint a legszélesebb közvéleményben. Ezért közöljük szívesen Polányi Imre tanszékvezető főiskolai docens cikkét, amely alapos érveléssel segíthet a helyes álláspont kialakításában.

A nemzet kérdése ma is aktuális probléma. Egyrészt a pusztító tény miatt, hogy Európában számos nemzet él államhatárokkal körülvéve, másrészt, és főleg ezért, mert mindegyik országban megvan az ösztartozás tudata, amelyet gazdasági, társadalmi, politikai téren kialakult egyedi és különleges vonások határoznak meg, amelyekkel ma is számolni kell. Számolni kell azzal, hogy a tőkés országokban szabadjára engedik a polgári nacionalizmust és fegyverként használják fel egyrészt saját nemzetük haladói erői ellen, másrészt a szocialista táborral szemben.

A szocialista országokban más értelemben aktuális a probléma. Arról van szó: a gyökereikig kell lehatolni ahhoz, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában a nemzeti sajátosságok pozitív vonásait kellően kiaknázhassuk, a reakciós csökevényeket kiküszöbölhessük. De átlátunk magunkat, ha szemelünk a hűség, a felelet, a nacionalizmus a szocialista országokban sem legyűrt veszély. Ez még inkább indokolja a kérdés komoly vizsgálatát. A kiindulópont mindenkor nyilvánvalóan a „nemzet” fogalma, amely fogalom fejlődéstörténete egyébként külön is komoly vizsgálatot érdemelne.

A nemzet fogalmának kérdésében nem volt megnyugtató sem a Magyarországon lezajlott vita az osztálykülönbségről és függetlenségi harcokról (az úgynevezett Molnár Erik — vita), amely lényegében a haza, a nemzet és a nacionalizmus kérdésével foglalkozott; sem pedig a külföldi folyóiratokban és más fórumokon lezajlott hasonló viták.

A nemzet fogalmi kérdéseire kapcsolódóan a hazai vitában Molnár Erik, de számos külföldi kutató is az ismertető jegyek közül törölni kívánta a „lelki alkat” ismérveit, a vita kezdetén még csak azzal az indokkal, hogy megfoghatatlan és politikailag használhatatlan, később azzal a kinyilatkoztatással, hogy ez nacionalista fogalom, s a polgári nacionalizmus ideológiai fegyvertárába tartozik.

Nem volt megnyugtató az sem, hogy egyes irodalomtörténészek a nemzeti jelleg, az úgynevezett lelki alkatot a művészetek specifikumainak rendszerként, egy-egy nemzeti művészetét a többitől megkülönböztető jelenségek összességékként jellemezték. Vagyis a lelki alkatot tulajdonképpen leszűkítették a művészet korántsem elhanyagolható területére.

A marxista nemzetfogalom közismert. A történelmi materializmus a nemzetet nem tekintette alapvető társadalmi csoportnak, a társadalom fejlődése alapvető egységének. Marx, Engels, sőt még Lenin is, műveikben a nemzetnek, a nemzeti mozgalomnak csak másodrendű jelentőségként szenteltek figyelmet, és világosan összekapcsolták a nemzet fogalmát a kapitalista viszonyok keletkezésével, a burzsoázia kialakulásával. A szociáldemokrácia csak a XX. század elején jutott el oda, hogy a nemzeti kérdés megoldásánál a nemzet fogalmának átgondolásából kell kiindulnia; ez a szükséglet szülte Otto Bauer és Karl Renner kevéssé sikerült kísérletét. De ez a szükséglet szülte Lenin és Sztálin alapvető munkáit is. Lenin a nemzeti kérdésnek csak mint fontos részletkérdésnek szentelt figyelmet. Az első világháború küszöbén írt munkáiban egy sor fontos tételt írt le, ha nem is törekedett pontos meghatározásra. A nemzetiség két szakaszát különböztette meg: a feudális abszolutizmus összekapcsolását a burzsoázia állam kialakulásának korszakát, amikor a nemzeti mozgalmak először válnak tömegmozgalmakká, s amikor haladó szerepet játszottak. A nemzeti mozgalom alapvető feltételének pedig a piac és az árucseré fejlődését tartotta, amelynek

visszont legfontosabb előfeltétele a nyelv egysége. A nemzet fejlődésének második szakaszában már a nemzetközi tőke, és a nemzetközi munkásmozgalom harca állt előtérben.

Sztálin munkája („Marxizmus és nemzeti kérdés”) vitáit, és a nemzetfogalom meghatározására irányuló törekvésből indul ki. A nemzet az emberek történelmének kialakult tartós közössége, amely a nyelvek, a területek, a gazdasági életnek és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkatnak alapján keletkezett. Döntő tényezője a gazdasági közösség, a gazdasági közösség összekapcsoló volta. E tanulmány első összefoglalása a nemzeti kérdés marxista tanulmányozása akkori eredményének, Maratól Bauer néhány pozitív tételét. Hosszú ideig dogmatikusan alkalmazták, a definíció öt elemét megváltoztathatatlanul tekintették, ezzel a nemzetek létét mechanikusan mérték.

A fejlődés dinamikájának figyelembevételével minden vizsgálódásnál igen fontos. A nemzetet is úgy kell jellemezni, hogy nemcsak a statikus, hanem a dinamikus fejlődésbeli dinamikus oldalát is rögzíteni kell. Vagyis: a nemzetfogalom nem állhat meghatározott számú, szilárd ismérvből. A nemzet az osztályal szemben olyan csoport, amelyet nemcsak az anyagi viszonyok, hanem többfajta kapcsolat kombinációja jellemez. A viszonyok kombinációja azonban alakul, változik. A kapcsolatok egyes fajtái nem feltétlenül azonosak minden nemzetnél, egyes kapcsolatfajták erősen elérhetnek.

A közösség gazdasági fejlődését a nemzet keletkezése alapvető feltételeinek tekintették. De csak úgy fogadható el, ha semmiképpen sem vonatkoztathatjuk el a nyelvi, területi és más kapcsolatoktól, hiszen a területi viszonyok a nyelvi, kulturális és politikai egységekre való tekintet nélkül fejlődnek. A „gazdasági élet közössége” egyébként is elég homályos ismérv. Marx, Engels, Lenin ezt a terminust sehol sem használták a nemzetfogalommal kapcsolatban. A „gazdasági élet közössége” nem különbözteti meg egyik nemzetet a másiktól semmiben. A gazdasági folyamatok meghatározóak a nemzetek kereteiben a társadalmi átalakulást, de nem határozzák meg a nemzet tartalmát.

A társadalomlélektani kutatások hosszú ideig zárt területet jelentettek a szocialista országokban. Az utóbbi években azonban mind a Szovjetunióban, mind a többi szocialista országban egyre erőteljesebben bontakoztak ki a marxista szociálpszichológiai kutatások, az ún. csoportlélektani kutatások. A kezdeti eredmények impulzust adtak a nemzeti pszichológia vizsgálatához. Ugyanakkor az antagonisztikus osztályellentéteket felszámoló szocialista nemzetek mindinkább megszüntették a volt kizsákmányoló osztály pszichológiájának hatását, így sokkal tágabb tér nyílt a nemzeti pszichológia léteinek és mibenlétének vizsgálatára. A helyzetet bonyolultá teszi az, hogy egyes osztályok pszichikai közössége könnyebben megállapítható. De ez nem jelentheti és nem jelenti azt, hogy csak osztálypszichológia létezik.

Nálunk is és külföldön is a legvitatottabb kérdés tehát az ún. lelki alkat, a nemzeti psziché léte, vagy nem-léte. Számos hazai és külföldi tudós azonosítja a pszichológiai alkatot a nemzeti kultúrával, vagy pedig a pszichikumot csak a nemzeti kultúra sajátos tulajdonságaiban ismeri el. A nemzeti psziché azonban nemcsak a kulturális sajátosságokban lehet megfigyelni, hanem az egyén és a csoport viselkedésében és tevékenységében is; megfigyelhető a gondolkodásmódban, a környezet érzékelésében, módjában, az emberek érzelmeiben. A pszichikum és a kultúra között kétségtelenül szoros a kapcsolat, de nem jelenti az azonos-ságát.

Egyes kutatók a nyelvben keresik a nemzet lelki alkatának megnyilvánulását. A nyelv vitathatatlanul kifejezője egy csoport egységének, kétségtelenül a társadalmi információ fontos eszköze, és kapcsolatban is kell lennie a pszichológiai alakkal. De ha csak, vagy főként a nyelvben mutatnánk ki a pszichológiai alkatot, akkor pl. az angoloknak, íreknél, skótoknak, Egyesült Államok lakóinak, beleértve a négereket is, azonos lelki alakkal kellene rendelkezniük. Egyszerűsített lenne a lelkialkatbeli különbségeket a nyelvi különbségekre visszavezetni.

E kérdésnél fel kell vetni a terület, illetve a földrajzi környezet kérdését is. A terület nemcsak arra a passzív szerepre szolgált, hogy rajta kialakult a nemzet, funkciója ennél sokkal szélesebbkörű. Olyan térség, amelyen a nép kiépítette és megőrizte individuális belső összefüggését, gazdaságát, kultúráját, államiságát. De olyan térség is, amely konkrét növény és állatvilággal, klímával és más természeti adottságokkal rendelkezik. Évszázadokig, néha évezredekig is emberek, az egymást váltó generációk egy és ugyanazon földrajzi környezetben, itt egyesültek etnikai közösségekké, e térség befolyást gyakorolt gazdaságukra, anyagi és szellemi kultúrájukra, szokásaikra, stb.

Az etnikai közösségekről vallott nézetek eddig csak területileg és nyelvi- leg különböztették meg egymástól a nemzeteket. Így is igaz, de az etniku-

mot jellemzők sorába még sok minden egyéb is beletartozik. A nemzetről szóló meghatározásokban viszont az etnikum teljesen hiányzik. Ha e szémszögből vizsgáljuk a nemzet eddig használt ismérveit, akkor a nemzet specifikumát nem lehet csak a terület-gazdasági-nyelvkultúra vonására korlátozni, mert ezekkel valamilyen formában a legrégebb etnikai csoportoknál is találkozunk. A „történelmileg kialakult közösség” ismérv is vonatkozhat bármely etnikai közösségre, sőt bármely közösségre, bármely korban.

A nemzeti pszichológiánál a hagyományokat alaposan szemügyre kell venni. A hagyományok úgy jelennek meg, mint nemzedékről-nemzedékre átvett, szorosan összefüggő cselekvések, szokások, törvények; a természetben, életben, a családban élő emberek közötti viszonyok normái. A hagyományok keletkezése és működése mechanizmusának tanulmányozása nélkül sok nemzeti problémát nem lehet elődönteni. Logikus, hogy a nemzet pszichológiai alkata összefüggésben van a nemzeti hagyományokkal, vagy másképp fogalmazva: a hagyományokban tünik elő legvilágosabban a nemzet pszichikai alkata. E hagyományok lassíthatják, vagy gyorsíthatják a társadalom fejlődését, amire már Engels is felhívta a figyelmet. (Hozzá kell fűzni, hogy a hagyományok jelentős része természetesen osztályjellegű.) A hagyományok, mint a megelőző nemzedékek megerősödött és akkumulálódott tapasztalatai jelennek meg a gazdasági, a szociális, a tudományos, a kulturális, a vallási és más szférákban. Persze a hagyomány nem azonos a szokás fogalmával, annál sokkal szélesebb és gazdagabb. A nemzeti hagyományok: a társadalmi viszonyok, szokások, lélektani vonások bonyolult komplexuma, amelyek meghatározott nemzetekre jellemzőek. A hagyományok különböző fajtái idővel önálló létre és önálló fejlődésre tettek szert, és egyik vagy másik osztály, rend, vagy nemzet pszichológiai alkatának egyik vonásává váltak, tovább éltek akkor is, amikor már nem feleltek meg az adott társadalmi viszonyoknak. Mondhatni, ha egy nemzet lélektani alkatáról beszélünk, akkor az a legvilágosabban a nemzeti hagyományokban, szokásokban, erkölcsökben mutatkozik meg.

A nép lélektani alkata tehát megjelenik a nemzet minden egyes vonásában. A különböző népek alkatának egymáshatása kétségtelen tény, ugyanígy kétségtelen az általános emberi vonások jelenléte a nemzetben. De itt az „általános és különös” dialektikájáról van szó, s azt is mondhatni, aki kételkedik a nemzeti lelkialkatban mint sajátosságban, az egyrészt kétségbe vonja a nemzeti kultúra nemzeti alapját, másrészt kétségbe vonja a nemzeti és nemzetközi dialektikus kapcsolatát.

Ha a pszichikai közösséget úgy fogjuk fel, mint az emberek tudatában meglévő kapcsolatok bizonyos fajtáját, akkor érdemes elgondolnunk azon, hogy nem kell-e a nemzeti öntudatot a nemzet tagjait jellemző pszichikai kapcsolatokat alapvető részének tekinteni. A nemzeti öntudatra vonatkozóan kétségtelenül áll az a megállapítás, hogy az életfeltételek visszatükröződése, a környezetből vett benyomások összessége. De hozzá kell tennünk, hogy mindez a társadalmi tudatban aktívan feldolgozva. A nemzeti öntudat a nemzet léteinek jelenségbeli oldala, a megszülető nemzeti, vagy nemzetiségi egység bizonyossága. A nemzeti öntudatnak a nemzet életére gyakorolt hatása tartósabb, mint más társadalmi csoportok csoportöntudatának hatása. Ez abból következik, hogy a nemzeti öntudat nem egyfajta kapcsolat tükröződése, amelyek csak részben függenek egymástól. Ezért az egyfajta kapcsolatban beállott változás, még ha minőségi jellegű is, a nemzetre, mint egészre, mennyiségi változás jellegével bír. Ezért nem vezet a nemzeti öntudat megszűnésére valamelyik fajta kapcsolat megszűnése. A nemzeti öntudat fejlődésének tanulmányozása további kérdéseket is felvet. E tudatot ugyanígy nemcsak a kapitalista viszonyok felépítésének, vagy győzelmének korszakában találjuk meg, hanem már több évszázaddal korábban is. Ma is találunk nemzeti öntudattal, olyan lakosság-csoportoknál, amelyek a kapitalizmus korában nem alakultak át a szó klasszikus értelmében vett önálló nemzeti egységgé. Tehát olyan nemzeti tudattal (vagy inkább nemzettudattal?) állunk szemben, amely nem volt a burzsoázia fegyvere a nemzeti piacért folytatott harcban és ma sem az. Vagyis nem mondható egyértelműen az, hogy a nemzeti öntudat egyetlen forrása a burzsoázia anyagi érdeke volt. Azt látjuk, hogy a kapitalizmus korszakának nemzetlétét jellemző valamennyi kapcsolat-fajta már pár évszázaddal a kapitalizmus előtt kialakult; akkor fel kell tételeznünk, hogy a kapcsolatok visszatükröződése már a kapitalizmus felépése előtt bizonyos csoportöntudatot hozott létre. Véleményem szerint meg kell különböztetni a tulajdonképpeni nemzet más nemzetektől eltérő nemzetiségének pusztá tudatát, a tulajdonképpeni nemzeti egység vélt, vagy valódi érzékazonosságának a tudatát — egy bizonyos társadalmi

csoport, vagy egyén anyagi érdekeitől és az aktív nemzeti öntudatot a passzív nemzeti öntudattól.

A nemzeti mozgalmak általában nemzeti programért, nemzeti követelésekért folytatott harcok voltak, e harc formája gazdasági-, nyelvi-, politikai-, igazgatási- és más jogokért folyó harc volt. Mindennek közös kerete az aktív nemzeti öntudat. Az elnyomott nemzetiségek esetében különlegességekkel is találkozhatunk: a nemzeti öntudat gyorsan növekszik olyan helyzetben, amelyben az uralkodó fejlettebb nemzet burzsoáziájának kialakulása megtörtént, de az elnyomott nemzetiségeknél van nemzeti öntudat és nemzeti mozgalom és nincs burzsoázia. Ezt a tényt talán nem indokolt az úgynevezett „születő polgárság” frázisnak tűnő kifejezéssel elitakarni. A nemzeti öntudatnak nem minden megnyilvánulását kell feltétlenül úgy magyaráznunk, mint a burzsoázia szükségletének kifejezését. Miért kellene éppen a nemzetiségi mozgalmaknál a nemzeti öntudat minden kifejezése mögött hordozóként a burzsoáziát keresnünk? Nem lehet egy eljövendő osztály jövővé szükségleteiből egykorú ideológiát levezetni.

Minden nemzetet tehát társadalmi csoportként kell vizsgálni, amelyet a kapcsolatok bizonyos kombinációja jellemez. Emellett egyetlen nemzetre sem érvényes pontosan ugyanazoknak a kapcsolatoknak azonos kombinációja, a nemzeti helyzet sokfélesége éppen abból következik, hogy minden nemzet az egyes kapcsolatfajták valamennyire eltérő hatásaként jött létre, már a feudalizmus korszakától kezdve.

Az ún. modern kor tehát a társadalom fejlődésében is megköveteli számos kérdés újraértékelését és újragölgalmazését, még akkor is, ha eddig világosaknak, vitathatatlanoknak látszottak. Nem egyes kutatók subjektív kíváncsisága, hanem a fejlődés következménye vitatja az eddig világosnak tűnő megfogalmazást a nemzetfogalom kérdésében is. Ha másé nem, csupán azért, mert nem egy-kettő, hanem számosabb nép vált nemzeté napjainkra a kapitalista fok állapásával, és rendelkezik a nemzet általános és sajátos vonásaival. Ha szabadna úgy mondanánk a nemzet nem feltétlenül a kapitalizmussal újszülött fogalom, hanem alapvonásai korábban alakultak ki.

Minden definíció, egy meghatározott kor nézőpontját fejezi ki. Ez vonatkozik a sztálini nemzetfogalomra is, amelyet már túlháladott a fejlődés, „ismérvel” nem állják meg helyüket. A hazai és külföldi viták ismeretében és saját kutatásaimból levonható tanulságok alapján a következőképpen határozom meg a nemzetet:

„A nemzet az emberek történelmileg kialakult, dinamikus fejlődő, szűkebb etnikai közössége, amely egy meghatározott területen és földrajzi környezetben, meghatározott gazdasági viszonyok között vált egy nyelvet beszélő legmagasabbrendű társadalmi csoporttá, vagyis nemzeté. A nemzetet más nemzetektől megkülönböztető lelki alkat jellemzi, amely elkülönítő sajátosságok a nemzetek érintkezési felületének és egymáshatásának növekedésével mindinkább oldódnak. E lelki alkat az emberek tudatában meglévő kapcsolatok kombinációjának tükröződése, szerkezete magába foglalja az évezredek együtffejlődéséből lecsapódott hagyományokat, szokásokat, izlést és nemzeti öntudatot. E lelki alkat alapján e közösség tagjai nemcsak belátással kapcsolódnak egymáshoz, hanem az érzések összességével és tudatosságával is.

POLÁNYI IMRE

Szünet és munka

A nyári szünetben sokan válnak majd munkát egyeteméinkről és a főiskoláról. Nekik szeretnénk segíteni azzal, hogy néhány lehetőséget ismertünk. Az elhelyezkedési lehetőségek Szegeden korlátlanok. Fiúk számára ad munkalehetőséget a 10-es AKÖV, a Szegedi Építőipari Vállalat, az IKV, a Tejipari Vállalat, a Tisza Bútorgyár. Fiúknak lányoknak egyaránt elhelyezkedést biztosít a Fürdő Vállalat, a Gabonafelvásárló, a Gumigyár, a Kábelgyár, a Szegedi Kendergyár, a Kézszerszámgyár, a Konzervgyár, a MÁV Igazgatóság, a Rostkikészítő Vállalat és a Cs. m. Vendéglátó Vállalat.

Az elhelyezkedni szándékozók közvetlenül keressék fel a kiválasztott vállalatot. Ugyanakkor a Tanács Munkaügyi Osztálya is biztosítja a megfelelő felvilágosítást. Meglehetősen nagy számú építőipari helyről is irhatunk. Balatonaligán 350 lány. Badacsonyládbihegyen 70 fiú. Székkutatason pedig szovjet fiatalokkal együtt 50 hallgató vesz majd részt a tábori munkában. Szegeden építőipari tábor ad majd munkalehetőséget az érdeklődőknek.